

Kyrkan i landskapet. Ulf Sporrang (red.). Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Historiska serien 30. Stockholm 2015. 171 s., ill. ISBN 978-91-7402-432-6.

Under kort tid har det i Sverige utkommit flera publikationer som tar upp frågorna om kyrkorna ur kulturarvsperspektiv och som jag har haft glädjen att ta del av och recensera i Rig. Antologin *De kyrkliga kulturarven*, med inriktning på konstvetenskaplig forskning recenserades i Rig 2014/4. Historikern Carin Bergströms bok *Mitt i byn. Med kyrkan som följeslagare genom Sveriges historia* är recenserad i Rig 2015/2–3. Prästfruarnas roll i prästgården och inom församlingslivet ur ett långt historiskt perspektiv undersöks i antologin *Vid hans sida. Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet*, 2015. Den recenserades i Rig 2016/1. Därtill kommer den här recenserade antologin *Kyrkan i landskapet*, 2015. Dessa nyutkomna publikationer kan med fördel läsas i ett sammanhang av en kulturhistoriskt intresserad allmänhet.

I antologin *Kyrkan i landskapet* medverkar tre kulturgeografer, en arkeolog, en konstvetare, en ekonomhistoriker och en ortnamnsforskare. Det är inte kyrkorna som står i centrum utan den omgivande natur- och kulturmiljön med ett långt historiskt perspektiv tillbaka till kristendomens införande under tidig medeltid. Begreppet landskap betraktas både ur ett materiellt och ett immateriellt perspektiv. Redaktör för antologin är kulturgeografen Ulf Sporrang. Han har intagit en framträdande ställning inom intressenätverket *Sockenkyrkonätverket* (www.sockenkyrkonatverket.se). Boken är rikt illustrerad med nutida fotografier av kyrkornas nära omgivningar samt kartor som finns från 1600-talet och framåt. Det skriftliga källäget under medeltiden är däremot magert. Arkeologiska utgrävningar har förekommit i en del fall.

Till kyrkornas omgivningar hör prästgårdar, kyrkstallar, skolor, fattighus/ålderdomshem, tiondebodar, sockenmagasin och begravningsplatser. Boken har som avsikt att intressera en bred allmänhet för de kulturhistoriska värden som finns runt kyrkorna. Den har sin grund i ett

seminarium som Sockenkyrkonätverket höll 2013.

Ulf Sporrang har i sitt inventeringsarbete besökt alla kyrkor i landskapen Öland, Gotland, Östergötland och Uppland. Han har sökt efter ”platsens själ” i anslutning till sockenkyrkorna.

Kulturgeografen Birgitta Roeck Hansen tar upp frågan hur naturlandskapet har utnyttjats vid placeringen av kyrkorna. Först gäller det läget i landskapet. Kyrkorna ligger ofta på en höjd och i många fall nära till vatten i form av sjöar eller älvar. Den andra aspekten på kyrkornas placering avser läget i socknen. Kyrkan skulle ligga centralt i bygden på en väl synlig plats. Den tredje aspekten gäller läget i förhållande till övrig bebyggelse. Kyrkan har i flera fall legat i en sammanhållen kyrkby men i vissa fall också varit isolerad från övrig bebyggelse.

Konstvetaren Ann Catherine Bonnier har specialstuderat 1100-talskyrkan i Örberga på Vadstenaslätten i Östergötland. Den ligger enligt författaren i ”maktens landskap”. Därmed menas att den uppförts av en makthavare inom tidens högsta samhällskretsar och inte av sockenborna. De äldsta kyrkorna, som först var av trä och på 1100-talet av sten, anses ha uppförts som privatkyrkor innan de senare under medeltiden övergick i sockenbornas ägo. Under 1100-talet var ett torn på kyrkan en markering av byggherrens höga sociala position.

Ortnamnsforskaren Stefan Brink analyserar också den tidiga kyrksituationen med tonvikt på hans hemlandskap Hälsingland. Sockenbildning och införande av tiondebeskattning hänförs till tiden 1150–1300. 1200-talet verkar vara den stora sockenbildningsperioden. Brink finner att en del av de tidiga kyrkorna uppenbarligen har uppförts på en förkristen kult- och samlingsplats så som i Delsbo och Ljusdal. Privatkyrkor verkar, i motsats till söderut i Sverige, ha varit sällsynta i Norrland som i princip saknat ett jordägande frälse. Där har kyrkorna i stället byggts för en socken.

Arkeologen Anders Andrén har koncentrerat sig på medeltidskyrkan och klostret i Dalby utanför Lund i Skåne. Han har i senare källor från 1500-, 1600- och 1700-talen funnit två byområden, Norrejord och Södrejord. De kan möj-

ligen ha existerat redan på 1070-talet när kyrkan och klostret skall ha grundlagts. Utanför klostret låg den vidsträckta Dalby hage, som fortfarande finns kvar. Med utgångspunkt i analogier från andra delar av Europa tolkar Andrén den som en medeltida jaktpark även om den första gången omnämns i klostrets intäktsbok från 1530–1531. När det medeltida källäget är så osäkert anser sig författaren nödsakad att använda analogier med vad som förekom ute i Europa vid motsvarande tid.

Ekonomhistorikern Martin Giertz skriver om prästgårdarnas placering i landskapet och i förhållande till kyrkan. År 2012 publicerade han boken *Svenska prästgårdar. Kulturarv, trädgårdar, byggnadsvård*. Med prästgård avses såväl byggnader som åker, äng och skog. Prästgårdarnas antal i Sverige har uppgått till cirka 2 200 och varit fördelade på kyrkoherdeboställen och komministerboställen. De senare uppkom först i slutet av 1600-talet medan kyrkoherdeboställena tillkom under medeltiden i samband med att kyrkan invigdes. Liksom kyrkorna låg prästgårdsbyggnaderna gärna på en höjd och nära ett vatten. Stora prästgårdsparker anlades på 1700-talet i Carl von Linnés anda. Genom en prästlönerreform 1910 delades prästgårdarna upp i två fastigheter, dels en tjänstebostad för prästen, dels ett löneboställe som utgjorde ett lantbruk. Prästen skulle hädanefter enbart leva på kontantlön och inte längre på inkomster från lantbruket. De äldsta bevarade prästgårdsbyggnaderna är från slutet av 1700-talet. De mest herrgårdslänkande byggnaderna finns i Mälardalen och Uppland.

Ur kulturarvssynpunkt kan det vara ett problem eller en fara att cirka 85% av de 2 200 prästgårdarna i sen tid har övergått i privat ägo. De kyrkliga pastoraten har sålt 60% av prästgårdarna efter kyrkans skiljande från staten år 2000. Författaren menar att pastoraten måste värna om de 15% eller 330 prästgårdar som fortfarande finns kvar i kyrkans ägo.

Kulturgeografen Kristina Franzén studerar sockenstämmans krav och önskemål vad gäller platsen för en ny kyrka under den stora nybyggnadsperioden på 1800-talet. Hon har noggrant granskat argumenten och besluten i protokoll

som avser två konkreta kyrkbyggnadsprocesser, nämligen i Lenhovda och Älmeboda i Växjö stift. I Lenhovda pågick diskussionerna i femton år. Till slut kom man fram till att riva den gamla kyrkan och bygga den nya kyrkan på samma plats. Sockenborna hade röstat om två olika alternativ. I Älmeboda fanns fem alternativ att välja mellan. Frågan togs upp första gången 1842. Tre omröstningar hölls åren 1850, 1865 och 1869. Den nya kyrkan invigdes på en ny plats i byn Rävemåla först 1877. Rävemåla låg nära socknens geografiska mittpunkt och det fanns vägar dit från olika håll. Några estetiska synpunkter, det vill säga en immateriell aspekt, på kyrkans läge framkommer däremot knappast i protokollen.

Denna antologi utgör ett viktigt bidrag till aktuella kulturarvssynpunkter genom att den tillför och fördjupar ett natur- och kulturmiljöperspektiv och att den skrivits av experter med bred vetenskaplig kompetens inom Sockenkyrkonätverket. Det gäller att inför framtiden inte bara skydda kyrkorna utan också i rimlig utsträckning den omgivande miljön. Detta har jag argumenterat för vad gäller gravminnen på kyrkogårdar i antologin *Grave memorials as cultural heritage in western Sweden with focus on the 1800s*, 2014.

Anders Gustavsson, Oslo universitet/Henån

Modersmålets sånger. Finlands svenskheter framställda genom musik. Johannes Brusila, Pirkko Moisala & Hanna Väätäinen (red.) Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 801. Folklivsstudier XXIII, Helsingfors 2015. 289 s. ISBN 978-951-583-340-2-289.

Denna antologi med sex delstudier är något av ett ymnighetshorn både när det gäller finlandssvenskarnas musikkultur och musiketnologisk metodik i allmänhet. I inledningen nämner redaktörerna ett imponerande antal tidigare forskningsrapporter i ämnet (varav många är doktorsavhandlingar) från olika geografiska områden,